

А.М. РУДЭНКА

МОВА ІНФАРМАЦЫЙНЫХ ТЭХНАЛОГІЙ ЯК САЦЫЯЛЬНЫ ДЫЯЛЕКТ РУСКАЙ І ЧЭШСКОЙ МОЎ

Статья посвящена сопоставительному рассмотрению способов номинации в подязыке информационных технологий в русском и чешском языках. Материал взят из популярных русских и чешских компьютерных изданий, а также из Интернета. Приведены количественные данные о способах номинации в русском и чешском подязыках информационных технологий и компьютерном жаргоне. Полученные результаты показательны для анализа номинационных тенденций в названных языках.

The article is devoted to contrastive research of nomination methods in Russian and Czech computer sciences terminology. The material is taken from Russian and Czech popular computer magazines, and from Internet. The quantitative data about nomination methods in Russian and Czech computer sciences terminology and computer dialect are given. The results of research are important to analyze the nomination tendencies in these languages.

Развіццё мовы інфармацыйных тэхналогій як сацыяльнага дыялекту дазваляе назіраць, тлумачыць і ў пэўнай ступені прагназіраваць тэндэнцыі змянення мовы ўвогуле, г. зн. сённяшні стан камп'ютэрнай падмовы – гэта люстэрка, своеасаблівая рэдукаваная мадэль моўнай дыяхраніі, прычым гэта дыяхранія разгортваецца ў рамках аднаго пакалення і можа быць прасочана вачыма назіральніка таго ж пакалення. У прыватнасці, камп'ютэрная падмова дэманструе найбольш прадуктыўныя спосабы папаўнення слоўнікавага запasu.

Чэшская мова ўжо для некалькіх пакаленняў лінгвістаў з'яўляецца хрэстаматычным прыкладам моўнага пурызму. Наколькі сапраўдная гэта характарыстыка сёння? Для адказу на гэта пытанне можна выкарыстаць дадзеныя камп'ютэрнага сацыяльнага дыялекту чэшскай мовы ў параўнанні з рускай. З існуючых у мовах свету спосабаў намінацыі – марфемная дэрывацыя, семантычная дэрывацыя, утварэнне несвабодных спалучэнняў, запазычанне – у падмове інфармацыйных тэхналогій рускай і чэшскай моў можна сустрэць усё. Выкарыстоўваюцца:

- запазычанні (рус. *утилит* 'дапаможны сродак, дадатковая праграма, магчымасць пры карыстанні камп'ютэрам', *стример* 'магнітафонная прылада, якая запісвае інфармацыю з камп'ютэра', *спам* 'гвалтоўная выдача інфармацыі без запатрабавання з боку карыстальніка (часта пра рэкламу)'; чэш. *font* 'шрыфт', *mod* 'рэжым працы аперацыйнай сістэмы', *kompatibilita* 'сумяшчальнасць' і інш.), прычым яны, як правіла, адразу падпарадкоўваюцца марфалагічным законам мовы-рэцыпіента, г. зн. скланяюцца па фармальнай адпаведнасці той ці іншай мадэлі, становяцца базай новага словаўтваральнага гнязда і г. д. Аднак магчымы і незасвоеныя запазычання, напрыклад чэш. *abgrade* 'мадэрнізацыя камп'ютэра'. Сюды ж трэба аднесці і запазычання ў новых значэннях ужо запазычаных раней слоў (рус. *винчес*

тер; чэш. *virus*) і запазычанні дэрыватаў раней запазычаных слоў (рус. *дискета, процессор*; чэш. *disketa, procesor*);

- розныя віды калек, напрыклад семантычныя – рус. *сеть*, чэш. *mys*; словаўтваральныя – рус. *маршрутизатор* (англ. *rout* 'маршрут', *router* 'маршрутизатор'), чэш. *počítač* (англ. *computer, compute*, ням. *der Rechner, rechnen*);

- розныя віды марфемнай дэрывацыі, у тым ліку і кампазіты. Распаўсюджаны афіксальныя ўтварэнні ад запазычаных каранёў: рус. *сканировать, онлайнový, (по)юзать*; чэш. *aplikační, modulační, softwarový, formátování*. Абрэвіатуры выкарыстоўваюцца пераважна без перакладу: *URL (Universal Resource Location, тэрмін Інтэрнэту), BBS (Bulletin Board System, лакальная інфармацыйная сістэма, якая рэалізуецца пры дапамозе мадэмнай сувязі)*. Аналагічным чынам кампазіты часта ўключаюць іншамовныя асновы рознай ступені засвоенасці: рус. *дисконд, веб-дизайн, real-time-эффект-процессор*; чэш. *pen-based, fax-modemový, databazový, cache paměť, videopaměť*. У рускай мове нярэдка ўнікальныя ўтварэнні (*руглиш ад русскай English* 'спосаб напісання e-mail-паведамленняў: на рускай мове лацінкай') і мадэлі (*Рунет – русскай Інтэрнет*, гл. расшырэнне расійскіх Інтэрнет-сайтаў і e-mail-адрасоў – *.ru*; *Байнет – Беларусскай Інтэрнет*, расшырэнне *.by*). У чэшкай мове аналагічныя кампазіты часцей афармляюцца як словазлучэнні – уласныя, запазычаныя, калькаваныя ці камбінацыі названых элементаў (гл. ніжэй). У рускай мове спосаб напісання запазычання, дэрывата ад іншамовнай асновы ці кампазіта сведчыць аб ступені іх засвоенасці, напрыклад, перыядычныя камп'ютэрныя выданні за апошні год паслядоўна адлюстроўваюць змяненне напісання: *web-master – web-мастер (Web-мастер) – веб-мастер – вебмастер*, а сёння нават і ўласны вышук *веб-подмастерье*. Такім жа чынам змянілася і напісанне *Internet* (нескланяльнае) – *Internet* (скланяльнае: *в Internet'е*) – *Интернет* (нескланяльнае) – *Интернет* (скланяльнае), а камп'ютэршчыкі-радыкалы ўжо пачалі пісаць гэта слова з маленькай літары;

- розныя віды семантычнай дэрывацыі: рус. *стравливать* (інфармацыю), *ушки* 'рэкламныя ўстаўкі на старонках Інтэрнэту'; чэш. *soubor* 'група, сукупнасць' > 'файл' і інш., прычым выпадкі семантычнай дэрывацыі на ўласнай глебе досыць складана адрозніць ад семантычных калек;

- утварэнне несвабодных спалучэнняў (рус. *технология доступа*, чэш. *znakova sada* 'шрыфт, набор сімвалаў'), якія часта ўключаюць запазычаныя рознага часу, а таксама калькаваных (рус. *жесткий диск* ад англ. *hard disk*; чэш. *horke klávesy* ад англ. *hot keys*).

Якія суадносіны розных спосабаў папаўнення камп'ютэрнай лексікі чэшскай і рускай моў? Наколькі актыўна выкарыстоўваюцца рэсурсы іншых моў у фарміраванні новай лексікі? Якія суадносіны ўласных спосабаў намінацыі і розных відаў запазычанняў і калек у кожнай з разглядаемых моў?

У якасці даследуемага матэрыялу былі прыцягнуты тэксты навукова-папулярных выданняў на рускай і чэшскай мовах, а таксама дадзеныя Інтэрнэту неспецыялізаваных чэшска- і рускамоўных сайтаў і "чатаў". Крытэрыем адбору зыходнага матэрыялу паслужыў менавіта прынцып арыентаванасці на максімальна шырокае кола карыстальнікаў. Матэрыялы і дадзеныя па вузкаспецыялізаваных тэкстах не разглядаліся, але ў іх можна адзначыць адну тэндэнцыю, агульную для розных моў і навуковых дыскурсаў рознай тэматыкі: чым больш спецыяльным з'яўляецца тэкст, тым больш у ім розных запазычаных элементаў.

У табліцы прыведзены дадзеныя па розных спосабах намінацыі з выкарыстаннем іншамовных элементаў у рускай і чэшскай мовах. Падлікі зроблены зыходзячы з сярэдняй колькасці слоў, утвораных тым ці іншым спосабам, на сто слоў тэксту.

Іншамоўныя элементы ў рускіх і чэшскіх камп'ютэрных тэрмінах

Спосаб намінацыі	рус.	чэш.
Абрэвіятуры (на аснове запазычанняў)	12	6
Неадаптаваныя запазычанні	1	3
Адаптаваныя запазычанні	12	6
Калькі	2	4
Устойлівыя спалучэнні (запазычаныя ці калькаваныя)	2,5	3
Дэрываты ад запазычанняў	6	6
Усяго	35,5	28

З табліцы вынікае, што руская мова больш актыўна выкарыстоўвае рэсурсы іншых моў (у першую чаргу англійскай) для фарміравання новай намінацыйнай сферы, аднак для сённяшняй чэшскай мовы пурызм таксама наўрад ці можна назваць рэальнай тэндэнцыяй: трэцяя частка лексікі тэкстаў па інфармацыйных тэхналогіях мае запазычаны характар.

Нават пры першым поглядзе на такія рускамоўныя тэксты відаць, што ў іх пераважаюць запазычанні, пераважна засвоеныя: *Информация (даўно засвоенае запазычанне) может стравливаться вашим интернет-браузером (засвоенае запазычанне) при помощи cookies (незасвоенае запазычанне) недобросовестному администратору (даўно засвоенае запазычанне) интернет-сайта (засвоенае запазычанне) или провайдера (засвоенае запазычанне). Для того чтобы подтвердить данное предположение, система (даўно засвоенае запазычанне), состоящая из файервола (засвоенае запазычанне) и логгера (засвоенае запазычанне), должна поработать некоторое время с браузером (засвоенае запазычанне)...* (Компьютерные вести 2000, 19 ноября).

У чэшскай камп'ютэрнай падмове распаўсюджана паралельнае ўжыванне запазычання і ўласна чэшскага слова (*průnikář* = *hacker* 'хакер', *slučitelnost* = *kompatibilita* 'сумяшчальнасць') ці несвабоднага спалучэння, прычым не заўсёды яно з'яўляецца калькай ці мае запазычаныя элементы (*kreslicí plocha* = *grafické pole, souřadnicový zapisovač* 'плотэр'). Напрыклад: *Se stejným problémem* (даўно засвоенае запазычанне) *se potýkali konstruktéři* (даўно засвоенае запазычанне) *minipočítačů* (інтэрнацыянальны корань + калька) *a mikropočítačů* (інтэрнацыянальны корань + калька), *když navrhovali systém* (даўно засвоенае запазычанне) *vzájemného propojení jejich mo dulů* (засвоенае запазычанне)... *na jedinou centrální dálnici* ('магістральны канал'), *sběrnici nebo-li bus* ('шына') (Encyklopedie o počítačích. Praha, 1993). "З той жа праблемай сутыкнуліся канструктары міні- і мікра-камп'ютэраў, якія запрапанавалі сістэму ўзаемага спалучэння іх модуляў... пры дапамозе адзінага цэнтральнага магістральнага канала – шыны, ці *būs*".

Спосабы намінацыі, якія выкарыстоўваюцца ў камп'ютэрным жаргоне (у вузкім значэнні тэрміна), крыху іншыя, чым у падмове інфармацыйных тэхналогій як форме існавання літаратурнай мовы, прычым рускія адрозніваюцца ад чэшскіх. У рускай мове распаўсюджаны спецыфічныя ўласна рускія найменні: *мыло* 'электронная пошта, пісьмо па электроннай пошце' (< англ. *mail*), *аська* 'праграма, якая забяспечвае on-line' камунікацыю ў Інтэрнеце (< англ. *ICQ*). Тут шырэй, чым у "афіцыйным" прафесіянальным маўленні, распаўсюджаны дэрываты на базе запазычаных асноў: "Винда глюкавая все файлы покинула, комп завис, мейла грохнулась, месэги делитнулись" (падкрэсленыя словы ўтвораны ад адпаведных англійскіх *Windows, file, kill, computer, mail, message, delete*). Фактычна камп'ютэрны слэнг фарміруецца па класічных законах паджына: фанетыка і граматыка мясцовыя, а лексіка пераважна запазычаная (англійская), гл., напрыклад, вядомую фразу *Глокая куздра забэкапила комп и штеко виндючит компенка* (Компьютерра 2000, № 26 (355), 20). Часта ў рускім камп'ютэрным жаргоне найменне (акрамя разгледжанай вышэй марфемнай дэрывацыі на базе іншамоўнага кораня) – гэта скажэнне і/ці іранічнае пераасэнсаванне:

- чужога слова па сугучнасці з уласным (*батон* 'кнопка, клавіша' < англ. *button* – *батоны жать* 'працаваць з клавіятурай'; *киберда, кибарда* 'клавіатура' < англ. *keyboard*);

- свайго слова па сугучнасці з чужым (*веник* 'вінчэстэр'; *думать* 'гуляць у Doom'; *сексельпильный* 'фанат Excel'a'; *наильник, сионист* 'праграміст, які працуе на мове C++', *клава* 'клавіатура');

- свайго слова па семантычнай блізкасці з чужым ці з прамым значэннем чужога, перанесенага ў сферу інфармацыйных тэхналогій (*бердан* 'вінчэстэр');

- свайго слова па сугучнасці са сваім жа, належачым да камп'ютэрнай сферы (*подмышка* 'дыванок пад мышку'; *ширинка* 'плата расшырэння памяці');

- свайго слова па семантычнай блізкасці са сваім жа, належачым да камп'ютэрнай сферы (*мамка* 'мацярынская плата', *топтать* 'архіваваць', 'працаваць з клавіятурай' – *клаву топтать*).

Шляхі папаўнення камп'ютэрнага слэнгу часам цалкам адмысловыя. Напрыклад, маршрутызатар называюць *киской* або *циской*, паколькі піянерам гэтага рынку была і ў значнай ступені застаецца кампанія Cisco Systems (Леонов 2000, 17). *Бирюля* 'камп'ютэрная гульня' – вынік складанай кантамінацыі фразеалагізма *играть в бирюльки* з *игра* (камп'ютэрная). Любімае слоўца *глючить* (*глючный, глюкавый* і г. д.) < *глюк* 'збой у рабоце камп'ютэра, перыферыі ці праграмнага забеспячэння' < 'збой свядомасці ў наркмана'.

Цалкам свядома і з вялікім задавальненнем у камп'ютэрным асяроддзі ствараюцца народныя этымалогіі (*мудем* 'мадэм, які дрэнна працуе'), і не толькі на рускім матэрыяле (*plug and pray* 'уклучы і маліся' (аб прадукцыі дрэннай якасці) па аналогіі з *plug and play* 'уклучы і гуляй' (аб саманастройвальным праграмным забеспячэнні)).

Асабліва камп'ютэршчыкі любяць рэмінісцэнцыі – да фразеалагізмаў, любых крылатых і ўстойлівых спалучэнняў: *с миру по байту, горячие линки* (англ. *link* 'сувязь, звяно'; назвы пастаянных рубрык у газеце "Компьютерные вести"); *дареному провайдеру в канал не смотрят; из всех операций важнейшей для нас является BACKUP; послать на три кнопки* 'перазагрузіць камп'ютэр праз клавішы Ctrl-Alt-Del'. Прычым аднойчы распачатая гульня са словам (якое часта і на свет з'яўляецца дзякуючы такой гульні) радасна прымаецца і працягваецца *in mass*. У такую гульню быў уцягнуты, напрыклад, неалагізм *кликнуть* < англ. *click* 'націснуць/націск на мыш', які ініцыіраваў рад устойлівых выразаў новага пакалення: *покликать мышкой по гиперссылкам; как кликнется, так и законнектится* – і нават цэлыя гісторыі: *Хакер читает внуку сказку: "...стал он кликать золотую рыбку..."* – "Почему рыбку, дедуля?" – "Потому что мышек, внучок, тогда еще не было..." (Компьютерные вести 2000, 21–28 декабря).

Характэрна, што платформай для камп'ютэрных алюзіяў служыць не толькі агульнанародная мова, яе фразеалагічны фонд, але і наіўна-моўная карціна свету ўвогуле, архетыпныя ўяўленні, якія ўтрымліваюцца ў ёй, асобныя канцэптасферы, міфалагемы: "*Когда Винда падает, желание можно загадывать?*" – "*Можно, но исполняться глючно будет*" (Компьютерные вести 2001, 5–12 февраля).

Як кожны дыялект (тэрытарыяльны альбо сацыяльны), камп'ютэрны жаргон існуе ў бясконцай колькасці прасторавых і часавых мадыфікацый. У Санкт-Пецярбургу камп'ютэршчыкі "чатэраць" не так, як у Харкаве (гаворка ідзе пра жаргон на базе рускай мовы), і сёння не так, як паўгода (!) таму. У гэтым лёгка пераканацца, зазірнуўшы на рэгіянальныя старонкі Інтэрнета, гл., напрыклад, слэнгавае *гуля, гулька* 'камп'ютэрная гульня', распаўсюджанае на тэрыторыі Украіны і Беларусі і ўтворанае ад бел. *гуляць*, укр. *гуляти*

'гуляць'. Аднак пры ўсёй звычайнай для дыялекту рэгіянальнасці камп'ютэршчыкі не могуць сабе дазволіць значных мясцовых адрозненняў, паколькі сфера іх дзейнасці, асабліва пасля глабальнага распаўсюджвання Інтэрнэта, заснавана на адзінай інфармацыйнай прасторы, і гэта не проста характарыстыка, а абавязковая і найістотнейшая ўмова яе існавання. Значыць, каб разумець і быць зразумелым, быць уключаным у асяроддзе, карыстальнік гэтай сферы павінен выкарыстоўваць (і ствараць!) адзіны код. Відаць, у гэтым адна з прычын пераважання англамоўных слоў і іх дэрыватаў у рускай падмове інфармацыйных тэхналогій.

Што датычыць чэшскай мовы, то нарашчэнне пласта англійскай лексікі назіраецца тут не толькі па меры ўзрастання спецыялізаванасці тэксту: гэта характэрна і для камп'ютэрнага слэнгу і выклікана ўжо вызначаным вышэй імкненнем да выкарыстання пры Інтэрнет-камунікацыі адзінага міжнароднага кода. Без сацыялінгвістычнага эксперыменту і пры адсутнасці непасрэдных кантактаў з карыстальнікамі чэшскага камп'ютэрнага слэнгу меркаваць аб іх характарыстыках можна па дадзеных "чатаў" на чэшскіх сайтах Інтэрнэта. У камп'ютэрным слэнгу чэшскай мовы, акрамя актыўнай дэрывацыі на базе англійскіх каранёў, уласцівай і прафесійнай падмове інфармацыйных тэхналогій увогуле, вельмі распаўсюджаны прамыя запазычання з англійскай мовы рознай ступені засвоенасці (адзіная графічная сістэма гэтаму садазейнічае), аж да наяўнасці шматлікіх тэкстаў на англійскай мове. Напрыклад, на чэшскім інфармацыйным чат-серверы (<http://www.czis.cz/chat.htm>) даецца інфармацыя аб 85 Інтэрнет-старонках "чатаў", 54 з якіх на англійскай мове, адна – на англійскай і нямецкай, тры – на славацкай. На названых старонках (і чэшска-, і англамоўных) гаворка ідзе пра самыя бытавыя праблемы (часцей гэта праблемы моладзі): музыку, аўтамабілі, моды, культурныя падзеі і г. д. – і нават на чэшскамоўных сайтах шматлікасць запазычанняў, пераважна англіцызмаў, адразу кідаецца ў вочы. Дарэчы, у жывым маўленні запазычанне *komputer* усё часцей замяняе кальку *počítač*. Вось, напрыклад, анонс да аднаго з чэшскамоўных сайтаў: *Praha, informacni server, digitalni technologie, foto, scanery, video, technologie, galerie, poradna, bazar, chat, WWW odkazy, projeji*. Курсівам выдзелены запазычання, сярод якіх запазычання з англійскай мовы ці пры пасрэдніцтве англійскай мовы падкрэслены. Захавана арфаграфія арыгінала, г. зн. у чэшскіх тэкстах у Інтэрнеце, як правіла, не абазначаюцца даўгата і дыякрытычныя знакі, запазычання захоўваюць напісанне мовы-крыніцы (*chat*).

Такім чынам, у камп'ютэрным слэнгу рускай мовы пераважаюць дэрываты на базе англійскіх каранёў і розныя іранічныя пераасэнсаванні, а чэшскай мовы – прамыя запазычання.

Літаратура

- Бізяева А. Пачаткі беларускай сеціратуры // *Arche*-Скарына. 2001. № 3.
 Левкович-Маслюк Л. Стоять! // *Компьютерра*. 2000. № 26 (355).
 Майоров С. Бог Over // *Известия*. 2001. 16 янв.
 Леонов С. Форма или содержание // *Инфобизнес*. 2000. № 14 (116).
 Руденко Е. Подъязык информационных технологий как объект лингвистического исследования // *Slavia orientalis*. 2001. № 2.
 Садошенко Д. Словарь компьютерного сленга // *HomeNet*; 2:464/666.13@fidonet.
 Словарь компьютерной и сетевой терминологии компании "Формоза" // www.formoza.ru/tech_bred/dictionary.
 Словарь компьютерной и сетевой терминологии компании Cat Software // www.orc.ru/~cat-serv/glos/f_glos.htm.
 Термины и жаргон Интернет // sakura.chernovtsy.ua/guide/glossary.htm.
 Филиппович Ю. Н. Информационные технологии в зеркале метафор // *Компьютерра*. 2000. № 26 (355).

Паступіла ў рэдакцыю 23.05.2001.

Руданка Алена Мікалаеўна – доктар філалагічных навук, дацэнт кафедры тэарэтычнага і славянскага мовазнаўства.